

SEC XI.	Biochémia, látky v živých organizmoch
SEC XI. 3	Bielkoviny (Proteíny)

Cieľové požiadavky

Obsahový štandard: Bielkoviny (proteíny), biologická funkcia. Aminokyselina, glycín, alanín. Esenciálne aminokyseliny. Peptidová väzba. Primárna, sekundárna, terciárna a kvartérna štruktúra bielkovín. Fibrilárne, globulárne bielkoviny. Denaturácia. Lipoproteíny, glykoproteíny, fosfoproteíny, hemoproteíny, hemoglobin. Amfión. Izoelektrický bod. Peptidy. Biuretová reakcia. Močovina.

Výkonnový štandard:

- Klasifikovať bielkoviny z hľadiska zloženia, štruktúry, výskytu a významu pre živé organizmy.
- Zapísat všeobecný konštitučný vzorec α -aminokyselín.
- Uviest názvy, písmenové skratky a rozlíšiť vzorce glycínu, alanínu, valínu, leucínu, fenylalanínu.
- Klasifikovať aminokyseliny z hľadiska ich vlastností a výživy.
- Rozhodnúť na základe štruktúrnych vzorcov, či uvedené aminokyseliny majú kyslý, zásaditý alebo neutrálny charakter.
- Vymenovať aspoň štyri esenciálne aminokyseliny a ich potravinové zdroje.
- Napísat rovnicu reakcie vzniku dipeptidu alebo tripeptidu z daných vzorcov aminokyselín.
- Napísat štruktúru peptidovej väzby a charakterizovať ju.
- Opísat primárnu, sekundárnu, terciárnu a kvartérnu štruktúru bielkovín a ich význam.
- Vysvetliť princíp denaturácie bielkovín vo vzťahu k ich priestorovej štruktúre a vymenovať možné príčiny denaturácie.
- Navrhnúť a zrealizovať denaturáciu bielkovín teplom a ľahkými kovmi.
- Rozhodnúť, či uvedené aminokyseliny sú chirálne zlúčeniny.
- Vysvetliť správanie sa aminokyselín v roztokoch s rozdielou hodnotou pH.
- Vymenovať typy väzieb, ktoré umožňujú vznik sekundárnej a terciárnej štruktúry bielkovín.
- Klasifikovať bielkoviny podľa tvaru molekuly (fibrilárne a globulárne bielkoviny) a uviest príklady bielkovín.
- Odôvodniť, prečo sú teploty nad 40°C nebezpečné pre život človeka a prečo sa varom nestráca výživná hodnota bielkovín.
- Prakticky zistiť teplotu koagulácie vajcového bielka.
- Dokázať prítomnosť peptidovej väzby v bielkovinách v predložených vzorkách biuretovou reakciou.
- Napísat rovnicu reakcie vzniku biuretu zahrievaním močoviny.
- Klasifikovať zložené bielkoviny a uviest ich význam pre živé organizmy

- biomakromolekulové viacprvkové zlúčeniny (C, H, N, O, S...)
- základné stavebné zložky živých organizmov (80% látok v tele, asi 50tisíc druhov)
- nenahraditeľné
- zložené z **aminokyselín** spojených **peptidovou väzbou**

Formy získavania bielkovín

- **Rastliny**- tvorba z dusičnanov
- **Živočíchy**- príjem v potrave (*lepšie živočíšneho pôvodu- mäso, vajíčka, mlieko*), rozklad na AMK, tvorba vlastných špecifických bielkovín **proteosyntézou**

Význam

1. Transportný	hemoglobín, myoglobín
2. Štruktúrny (stavebný)	kolagén, keratín, glykoproteíny
3. Obranný	imunoglobulíny
4. Zásobný	ovalbumín v bielku
5. Pohybový	aktín a myozín vo svaloch

6. Katalytický	enzýmy
7. Regulačný	hormóny

Rozdelenie bielkovín**I.Podľa prostetickej skupiny**

A. Jednoduché	B. Zložené					
zložené iba z aminokyselín(AMK) bez nebielkovinovej zložky	Zložené z AMK aj z nebielkovinovej zložky(prostetická skupina)					
	1.glykoproteíny	2.lipoproteíny	3.fosfoproteíny	4.hemoproteíny	5.metaloproteíny	6.nukleoproteíny 7.flavoproteíny

II. podľa tvaru molekuly

A. Fibrilárne (skleroproteíny)	B. globulárne (sferoproteíny)-
vláknité	klbkové

III. podľa rozpustnosti

A. albumíny	B. globulíny
rozpustné	nerozpustné

Aminokyseliny

- základné stavebné jednotky bielkovín
- v prírode 300 druhov AMK (*z toho 20 proteinogénnych*)
- Proteinogénne aminokyseliny-** aminokyseliny tvoriace bielkoviny (*dalej PAMK*)

Rozdelenie PAMK podľa významu:

A. neesenciálne (10)	B. esenciálne (10)
<ul style="list-style-type: none"> Nahraditeľné organizmus ich dokáže syntetizovať (<i>transamináciou z oxokyselín</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> Nenahraditeľné organizmus ich nedokáže syntetizovať, potrebný príjem v potrave
•	Ile, Leu, Lys, Met, Phe, Thr, Trp, Val, His, Arg*

Transaminácia:**Názvoslovie**

1.systémové	2.triviálne	2. skratkami (trihláskové)

Vzorce:**Glycín(Gly)****Alanín(Ala)****Serín(Ser)****Valín (Val)****Leucín(Leu)****Fenylalanín(Phe)****Chemické zloženie PAMK**

- substitučné deriváty karboxylových kyselín s dvoma charakteristickými skupinami
  - 1. **karboxylová skupina** - COOH ....kyslá
  - 2. **aminoskupina** -NH₂ ....zásaditá
-
- vznikajú nahradeným atómu vodíka aminoskupinou na uhľovodíkovom reťazci (*karboxylová funkčná skupina nezmenená*)
  - **α -aminokyseliny** (*-NH₂ skupina viazaná stále na α -uhlíku*)
  - všetky chirálne (*okrem glycínu*) s chirálnym α -uhlíkom, s **L- konfiguráciou**

Rozdelenie PAMK**1. podľa pomeru -COOH/-NH₂**

kyslé	neutrálne	zásadité
Pri fyziologickom pH výskyt ako anióny, viažu sa s katiónmi		Pri fyziologickom pH výskyt ako katióny a môžu viazať anióny

II. podľa polarity

polárne	nepolárne
<ul style="list-style-type: none"> • Postranný reťazec polárne funkčné skupiny • Ľahko tvoria vodíkové mostíky s vodou • Zvyšujú rozpustnosť bielkovín vo vode 	<ul style="list-style-type: none"> • Postranný reťazec uhľovodíkový zvyšok • Dodávajú schopnosť viazať nepolárne nízkomolekulové látky (lipidy) • Dodávajú bielkovinám hydrofóbnosť

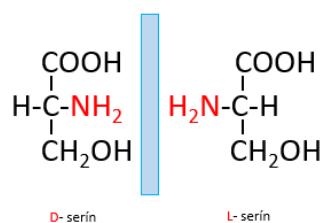
Optická izoméria PAMK

- Typ priestorovej konfiguračnej izomérie

Priestorová- izoméry majú rovnaký sumárny aj konštitučný vzorec, líšia sa priestorovými usporiadaním atómov
Konfiguračná- rôzne priestorové usporiadanie nesúvisí s rotáciou okolo jednoduchej väzby

Enantioméry (antipódy)

- dvojica optických aktívnych izomérov, predmet a zrkadlový obraz
- Rovnaké vlastnosti (T_v , T_t , rozpustnosť, K_A), líšia sa schopnosťou otáčať rovinu polarizovaného svetla o rovnaký uhol, ale opačným smerom (všetky PAMK okrem glycínu)- opticky aktívne
- **Racemická zmes**- zmes dvoch enantiomérov v pomere 1:1, opticky neaktívna
- D a L enantioméry - podľa štruktúry serínu
  - ľavotočivé / + pravotočivé enantioméry
- Počet enantiomérov 2^n – n= počet chirálnych uhlíkov

Vlastnosti PAMK

- Pevné, bezfarebné, vysoká teplota topenia
- Opticky aktívne, iónové zlúčeniny, viac alebo menej rozpustné vo vode (v pH=7)
- **Amfolyty**- môžu uvoľňovať aj prijímať protón vodíka (schopné tvoriť katión, anión, amfión)

Izoelektrický bod

- Určité pH, pri ktorom má AMK dokonale iónovú štruktúru -je v stave amfiónu
- Má nulový náboj a je najmenej rozpustná vo vode
- neprebieha elektrolýza (*neputujú k elektródam*)
- V alkalickom a kyslom prostredí tvoria + a – štruktúry
- Vplyvom elektrického prúdu sa v rôznom pH môžu pohybovať k elektródami
  1. v kyslom ku katóde (*tvoria katióny*)
  2. v zásaditom k anóde (*tvoria anióny*)

Peptidová väzba

- Vzniká kondenzáciou α - aminokyseliny jednej AMK s α -karboxylovou skupinou inej AMK (*uvolnenie H₂O*)
- Väzba môže nastať medzi rovnakými alebo odlišnými AMK
- Všetky atómy sú v jednej rovine, možná rotácia (v bielkovinách trans rotácia bočných reťazcov)
- Ľahko podlieha hydrolyze, stála voči oxidácii
- V živých organizmoch vzniká pri proteosyntéze

Biuretová reakcia

- Dôkaz prítomnosti peptidovej väzby v zlúčenine
- Čnidlo CuSO₄ s NaOH
- Vznik ružového až modrofialového zafarbenia (komplex medi)
- Pozitívna reakcia minimálne tripeptid (2peptidové väzby)
- Praktické využitie- dôkaz **bielkovín v moči** (zápal v tele)
- Názov odvodený od biuretu (vznik zahrievaním 2 molekúl močoviny)

Peptidy

- vznikajú spojením aminokyselinových zvyškov peptidovou väzbou

A. oligopeptidy	B. Polypeptidy	C. Makropeptidy-Bielkoviny
2-10 zvyškov AMK	11-100 zvyškov AMK	viac ako 100 zvyškov AMK

Niektoré prírodné peptidy
 Hormóny- Oxytocín, vazopresín, glukagón, inzulín
 ATB- penicilín
 Toxíny- amanitin

Polypeptidová kostra

- vzniká striedaním atómov α -uhlíka a peptidových väzieb v polypeptidovom reťazci

Štruktúra bielkovín

- Závisí od nej špecifická funkcia bielkovín
- presné poradie aminokyselín a priestorové rozloženie atómov v polypeptidovom reťazci

1. Primárna štruktúra- jednotlivých druhov a poradie (sekvencia) jednotlivých druhov a AMK v polypeptidovom reťazci

- Podmieňuje vlastnosti a biologickú funkciu bielkovín (špecifická pre každú AMK)
- Vzniká kovalentnými väzbami medzi jednotlivými atómami v AMK
- Určuje vyšší stupeň štruktúry bielkovín- sek., terc., kvart.
- Pri zámene AMK v reťazci, môže dôjsť k vzniku ochorenia
- Zakódovaná v dedičnej informácii

Kosáčiková anémia
Genetické ochorenie spôsobené zámenou aminokyseliny Glu za Val v reťazci, tvorba patologického hemoglobínu S a zmena tvaru erytrocytov, ktoré upchávajú cievy

2. Sekundárna štruktúra- geometrické usporiadanie (konformácia) polypeptidového reťazca v priestore

- umožňujú vodíkové mostíky medzi polárnymi skupinami C=O.....H-N (zvyšky AMK sa orientujú do priestoru- nad a pod rovinu listu, mimo závitnice)

Typy sekundárnej štruktúry

β- štruktúra	α- helix
skladaný list	pravotočivá závitnica
Postranné reťazce nad a pod rovinu	Postranné reťazce von zo závitnice
	jeden závit 3,6-3,7 AMK, do závitu každá 19.AMK, stabilizovaná vodíkovými väzbami medzi kyslíkom -COOH jednej AMK a vodíkom -NH ₂ skupiny druhej AMK

3. Tertiárna štruktúra- definitívny priestorový tvar skladaného listu alebo α- helixu v priestore

- vzájomné usporiadanie všetkých atómov molekuly v priestore
- Na tvorbe sa podieľajú vodíkové mostíky, iónová väzba, disulfidové väzby, van der Waalsove sily
- Určuje stavbu aktívneho centra, ktoré zodpovedá za špecifickú biologickú funkciu bielkoviny, napr. enzymov (pri porušení centra sa poruší funkcia)

Typy terciárnej štruktúry

Fibrilárny (vláknitý)	Globulárny(guľovitý)
vodíkové mostíky medzi rôznymi reťazcami	vodíkové mostíky v rámci toho istého reťazca

4. Kvartérna štruktúra- vzájomné usporiadanie viacerých polypeptidových reťazcov (bielkovinových podjednotiek) v bielkotine do makromolekuly

- Vzniká nekovalentnými medzimolekulovými silami a hydrofóbnou interakciou
- Napr. štruktúra hemoglobínu, enzýmov

Natívny stav bielkovín

- bielkovina s určitou konkrétnou priestorovou štruktúrou (*sekundárna a terciárna*), v ktorej môže vykonávať svoju biochemickú funkciu

Denaturácia

- **zmena natívnej štruktúry pričom dochádza k strate biologickej funkcie**
- vplyvom vonkajších podmienok(*teplota, ťažké kovy, kyseliny, hydroxidy, zmena pH, silné trepanie roztokov, žiarenie, vysoký tlak*)
- Mení sa sekundárna, terciárna štruktúra (*primárna ostáva nezmenená*)- dochádza k porušeniu slabých interakcií
- **Zachováva sa biologická hodnota**

Faktory spôsobujúce denaturáciu

1.	Fyzikálne	teplo, extrémne pH, žiarenie, vysoký tlak
2.	Chemické	kyseliny, hydroxidy, soli ťažkých kovov, močovina, organické rozpúšťadlá, tenzidy
3.	Mechanické	silné trepanie

Typy denaturácie

1.	vratná (reverzibilná)	-možnosť obnovy natívnej štruktúry bielkoviny- renaturácia -zmena globulárnej na fibrilárnu, AMK zvyšky sa dostanú vonku, zníži sa rozpustnosť -vyslovanie bielkovín pri rôznych koncentráciách solí- delenie bielkovín <i>Napr. soli</i>
2.	Nevratná (ireverzibilná)	-nenávratne poškodená natívna štruktúru bielkoviny -obnažené AMK zvyšky tvoria stabilné agregáty a zníženie rozpustnosti bielkoviny <i>Napr. H⁺, OH⁻, teplota, vysoký tlak, žiarenie,</i>

Využitie denaturácie v praxi

- Rozložené bielkoviny sú ľahšie stráviteľné (prístupejšie pre hydrolázy), no zachovávajú sa výživné hodnoty
- sterilizácia- zničenie choroboplodných zárodkov(spracovanie a uskladnenie potravín, chirurgické nástroje)
- potravinárstvo- výroba piva
- deproteinizácia vzoriek pre klinickú a biochemickú prax (analýza)
- prvá pomoc pri otrave Hg a Pb- podanie mlieka alebo vajcového bielka(ťažké kovy vytvoria s bielkovinou nerozpustnú látku vo vode)

- dôkaz bielkovín v moči pri ochoreniach vylučovacej sústavy (zrážanie bielkovín kyselinou sulfosalicylovou)

Vplyv telesnej horúčky

- 35°C- 37°C- najideálnejšia pre účinok enzymov v ľudskom tele
- nad 40°C bielkoviny v tele denaturujú a strácajú biologickú aktivitu
- pri infekcii sa ſou telo chráni (*denaturuje bielkoviny mikroorganizmov*)

Nedostatok bielkovín

- únava, slabosť, nadmerný hlad, zmena nálad, nesústredenosť, stres, nespavosť, podvýživa, zmenšovanie pohyblivosti a svalovej sily (strata a ochabnutie svalstva), znížená odolnosť voči infekciám, spomalenie rastu, spomalenie hojenia rán, problémy s vlasmi, nechtami, pokožkou (nekvalita, suchosť, praskanie), málokrvnosť
- Zvýšené množstvo bielkovín- potrebné v tehotenstve, počas choroby, kojenia

Prehľad proteínov

		názov	výskyt	význam	poznámka
Jednoduché Zložené iba z AMK	Fibrilárne Skleroproteíny <i>(nerozpustné vo vode)</i> <ul style="list-style-type: none"> • Vláknitá štruktúra • stavebná funkcia bunky	kolagén	Spojivové tkanivá (kosti, zuby, chrupavky, šlachy, steny ciev, bunkové pletivá, plutvy rýb)	tvorba želatíny(<i>varením tkanív</i>)	potrebný príjem vit. C usporiadanie polypeptidových vláken do tvaru lana dodáva pevnosť
		keratín	Kožné deriváty(vlasy, chlpy, perie, šupiny...)	Ochrana tela	Trvalá ondulácia Pevnosť dodávajú disulfidové väzby medzi zvyškami cysteínu
		fibroín	Vlána produkované hmyzom a pavúkmi (hodvábne vlákno, zámotky, obaly vajíčok, hniezda, siete)		
		elastín	Elastické spojivové tkanivo (plúca, steny tepien, väzy v krku, pokožka)	Elastickosť organových tkanív	
	Globulárne Sféroproteíny <i>(rozpustné vo vode a roztokoch solí)</i> <ul style="list-style-type: none"> • guľovitý zložitý tvar	Albumíny <i>Rozpustné vo vode</i>	mlieko, krvné sérum, vaječné bielko, pšenica, svaly, hrach	zdroj AMK	
		γ-globulín	mlieko, krvné sérum, vaječné bielko, svalové tkanivo, pečeň	protilátky v imunité	
		fibrinogén		zrážanie krvi	tvorí vláknitý fibrín
		trombín		iniciuje premenu fibrinogénu na fibrín	
		glutén(lepok)	zmes prolamínov a glutelínov, obilných bielkovín,	príprava jedla	neschopnosť spracovať lepok- celiakia

		názov	výskyt	význam	poznámka
Zložené Zložené z AMK a prostetickej skupiny	Lipoproteíny <i>(cholesterol a jeho estery, fosfolipidy, acylglyceroly)</i>			stavba bunkovej membrány, transport lipidov	
	Glykoproteíny <i>(oligo/polysacharidy)</i>	mucín	žalúdok, sliny	ochrana stien žalúdka pred účinkami HCl zvýšenie viskozity sliznicových sekrétov	Aj v hormónoch, antigénoch erytrocytoch
	Fosfoproteíny <i>(estericky viazaná H₃PO₄)</i>	kazeín	mlieko, bielko	Zdroj vápnika pre kosti, zdroj fosforu pre syntézu nukleových kyselín	
	Hemoproteíny <i>(hém)</i>	hemoglobín	krv	Prenášanie kyslíka krvou	
		myoglobin	svaly	Prenášanie kyslíka svalmi	
		cytocrómy		katalýza oxidačných procesov - dýchací reťazec, fotosyntéza	
	Metaloproteíny <i>(kovový prvak)</i>	feritín	pečeň, slezina	Zásoba alebo transport kovu v organizme	Patrí tu aj myoglobin a hemoglobín
		transferín			
		metaloenzýmy			
	Nukleoproteíny <i>(nukleové kyseliny)</i>	históny	Bunkové jadrá	prenos genetických informácií, syntéza bielkovín	Obsahujú zásadité aminokyseliny
	Flavoproteíny <i>(deriváty vitamínu B2-riboflavínu)</i>		strukoviny, obilniny, oriešky, zeleniny, semená, mäso, hydina, ryby, vajcia, syr, jogurty	Metabolizmus, oxidačné procesy v dýchacom reťazci a fotosyntéze	